

Het effect van novemberweer op het gedrag van Kievit, Goudplevier en Wulp

Jan van der Winden

Na de broedtijd verblijven er in het Nederlandse agrarische gebied grote aantallen Kieviten, Goudplevieren en Wulpen (Sovon 1987). De najaarstrek van deze soorten is begin november over het hoogtepunt heen, waarna deze soorten pas na het invallen van de vorst verder trekken. Van Kieviten is bekend dat ze direct na het invallen van vorst uit de winterse voedselgebieden wegtrekken (Cramp & Simmons 1983, Groot et al 1994). Volgens Cramp & Simmons (1983) is de Goudplevier minder gevoelig voor koudeperiodes en de traditionele voedselgebieden worden alleen bij aanhoudende kou verlaten. Wulpen zijn het minst vorstgevoelig en trekken alleen weg bij langdurige koude weersomstandigheden met strenge vorst (Cramp & Simmons 1983, Groot et al 1994). De Nederlandse Steltloper Werkgroep (NSWG) organiseerde in november 1993 en november 1994 in Nederland integrale tellingen van in het binnenland verblijvende steltlopers (Gerritsen 1994). Het doel van deze tellingen was het verkrijgen van meer inzicht in de aantallen Goudplevieren en Kieviten die in Nederland verblijven in een periode die voorafgaat aan de winter. Tijdens deze tellingen is tevens door de waarnemers een aantal gegevens bijgehouden over habitatkeuze, groepsgrootte en gedrag. Op deze wijze zijn in een groot deel van de provincie Utrecht in beide jaren tellingen verricht en gegevens over gedrag verzameld (Van der Winden 1994 & Van der Winden 1996). De telling in november 1993 vond plaats in een onverwacht vorstrijke periode. November 1994 was relatief warm. De gegevens uit beide jaren boden voldoende houvast voor een vergelijking van de aantallen, verspreiding en het gedrag van Kievit, Goudplevier en Wulp in relatie tot de weersomstandigheden.

Methode en volledigheid tellingen

De tellingen werden uitgevoerd door een groot aantal vrijwilligers. Bij de tellingen lag de nadruk op de graslanden in het westen, zuiden en noorden van de provincie Utrecht. In deze gebieden werden de grootste aantallen Kieviten en Goudplevieren verwacht. Telmethode en telgebiedsin-

deling waren in beide jaren identiek (Van der Winden 1994). De telgebieden waren conform die van het Sovon-watervogelproject. Alle waarnemingen moesten op een gebiedskaart worden ingetekend en er moest onderscheid worden gemaakt tussen overvliegende en pleisterende vogels. Tevens werden door een aantal waarne-

Van Kieviten is bekend dat ze direct na het invallen van de vorst verder trekken.

Foto: Hans Gebuis.

mers de volgende gedragingen opgeschreven: opvliegend en neerstrijkend, opvliegend en weg-trekkend, neerstrijkend, rustend, foeragerend. Het rondvliegen werd in de uitwerking als één categorie beschouwd. Daarnaast werd er aangegeven of de vogels op gras- of bouwland zaten. In 1993 werd er rond het weekend van 20 en 21 november geteld en in 1994 rond het weekend van 12 en 13 november. In 1993 werd een deel van de gebieden een week eerder geteld. Deze gebieden zijn vanwege het sterk afwijkende weer, buiten beschouwing gelaten. In 1993 werd er in totaal 500 km² geteld en in 1994 600 km². Het in beide jaren getelde oppervlak bedraagt 450 km² hetgeen ongeveer 50% van het oppervlak aan open agrarisch cultuurland in de provincie Utrecht is. In dit getelde gebied (steekproefgebied) verblijft echter meer dan 85% van de in geheel Utrecht aanwezige Kieviten en Goudplevieren en 55% van het totaal aantal Wulpen (Van der Winden 1996).

Weersomstandigheden

November 1993 en 1994 waren respectievelijk een uiterst koude en een uiterst warme maand. November 1993 kwam op de derde plaats in de rij van meest koude novembermaanden van deze eeuw. November 1994 was verreweg de warmste novembermaand in driehonderd jaar. De gemiddelde temperaturen waren respectievelijk 2,2° C en 10,2° C tegen een langjarig gemiddelde van 5,9° C. Na 15 november 1993 begon het 's nachts te vriezen en vanaf 20 november vroom het ook overdag. De laatste tien dagen van de maand was de temperatuur gemiddeld -2,9° C. Met een niet al te harde noordoostenwind was het droog en het zicht was goed. De telling viel precies tijdens de eerste dagen van de vorstperiode. Op 12 november 1994 was het vooral in de ochtend mistig met lichte neerslag. Deze mist trok later op de dag weg. Op 13 november stond er een stevige zuidwestenwind (windkracht 5) en er vielen enkele buien. De temperatuur lag in deze periode tussen de 9 en 14° C.

Resultaten

Aantallen

In tabel 1 is het totaal aantal getelde steltlopers weergegeven voor het in beide jaren getelde steekproefgebied. Kieviten waren vier keer zo talrijk in de zachte novembermaand van 1994 als in de vorstmaand van 1993. Er werden in november 1994 twee keer zoveel Goudplevieren geteld. Het aantal Wulpen was in 1994 30% hoger dan in 1993.

Verspreiding

Het aantal kilometerhokken waaruit informatie

	1993	1994
Kievit	10.589	44.249
Goudplevier	531	1000
Wulp	260	349

Tabel 1. Aantallen pleisterende Kieviten, Goudplevieren en Wulpen in de provincie Utrecht in november 1993 en 1994 in 450 km² steekproefgebied dat in beide jaren is geteld.

werd verzameld bedroeg 547. Het procentuele aandeel kilometerhokken waarin de drie steltlopersoorten werden waargenomen, is weergegeven in tabel 2. De presentie van Goudplevier en Wulp verschilde in beide jaren niet aanzienlijk. Beide soorten werden zowel in 1993 als in 1994 in een vergelijkbaar aantal kilometerhokken gevonden en bovendien hoofdzakelijk in de zelfde gebieden (Van der Winden 1996). Deze soorten bleken een duidelijke voorkeur te hebben voor bepaalde regio's. Goudplevieren zaten vooral in de polders ten westen van Woerden en in de Eempolders. Wulpen werden in beide jaren in het noordwesten van de provincie, in de Eempolders en langs de Lek gevonden. Bij de Kievit lag dit anders. Ondanks de lagere aantallen in 1993 werden Kieviten in dat jaar in twee maal zoveel kilometerhokken gezien. De Kieviten hadden zich meer verspreid. Regio's waar in beide jaren grote aantallen voorkwamen (onder andere westelijk veenweidegebied) hadden in 1993 een duidelijk hogere kilometerhokpresentie. En bovendien verbleven er Kieviten in 1993 ruim verbreid in regio's waar in 1994 in het geheel geen Kieviten werden waargenomen (onder andere de kleigebieden in het zuidoosten van de provincie).

	1993	1994
Kievit	21,5	10,4
Goudplevier	3,8	2,6
Wulp	1,0	1,6

Tabel 2. Kilometerhok presentie (%) van Kievit, Goudplevier en Wulp in de provincie Utrecht in november 1993 en 1994 in een vergelijkbaar steekproefgebied (547 km-hokken).

Groepsgrootte

In tabel 3 is de gemiddelde en de maximale groepsgrootte in het steekproefgebied weergegeven voor de drie onderzochte steltlopersoorten voor november 1993 en 1994. Uit deze tabel blijkt dat de gemiddelde groepsgrootte voor alle drie onderzochte steltlopersoorten in 1994 groter was dan in 1993. Bij de Kievit was de groepsgrootte in 1994 significant groter dan in 1993 (Kolmogorov-Smirnov $p < 0,001$). Bij Goudplevier en Wulp was de groepsgrootte in 1994 niet significant groter dan in 1993 (Kolmogorov-Smirnov respectievelijk $p = 0,18$ en $p = 0,89$). Uit het aantal getelde groepen (n) blijkt evenals uit de presentie dat Kieviten in 1994 in minder, maar grotere groepen aanwezig waren dan in de koude periode van 1993. Een aantal tellers gaf bovendien op dat de getelde groepen in 1993 veelal zeer verspreid waren, zodat van een echte 'groep' vaak geen sprake was.

	1993			1994		
	gem.	max.	n	gem.	max.	n
Kievit	75,4	800	124	546,7	8000	64
Goudplevier	29,1	150	18	65,9	365	17
Wulp	14,6	39	5	24,0	128	9

Tabel 3. Gemiddelde en maximale groepsgrootte van Kievit, Goudplevier en Wulp in november 1993 en 1994 in de provincie Utrecht (n = aantal groepen).

Gedrag

Het gedrag van Kievit, Goudplevier en Wulp verschilde aanzienlijk tussen beide jaren. In tabel 4 is voor beide jaren aangegeven welk aandeel vogels respectievelijk foeragerend, rustend of rondvliegend werd waargenomen. Uit de tabel blijkt dat de vogels zich in 1993 hoofdzakelijk bezighielden met foerageren (bijna 100%). In 1994 foerageerde een aanzienlijk kleiner deel van de waargenomen vogels. Opvallend in dat jaar was dat de vogels de tijd niet gebruikten om te rusten, maar in een groot aantal situaties vlogen de vogels onrustig op en neer van de ene polder naar de andere. In de meeste gevallen was er geen duidelijke verstoringbron aan te wijzen. De agrarische activiteiten waren minimaal. Rondvliegende vogels werden in november 1993 nauwelijks opgemerkt.

De regio waar de grootste aantallen steltlopers zitten, bestaat hoofdzakelijk uit grasland. Her en der liggen enkele bouwlanden. Het is dan ook niet verwonderlijk dat van alle getelde soorten om en nabij de 100% in graslandgebieden verbleef. Dit patroon verschilde niet gedurende beide jaren.

	1993				1994			
	F	R	V	n	F	R	V	n
Kievit	98	0	2	9355	36	10	54	18926
Goudplevier	100	0	0	524	42	6	52	991
Wulp	100	0	0	73	24	0	76	216

Tabel 4. Procentuele aandeel foeragerende (F), rustende (R) en rondvliegende (V) Kieviten, Goudplevieren en Wulpen in november 1993 en 1994.

Discussie

In november is de najaarstrek van Goudplevieren, Kieviten en Wulpen grotendeels voorbij. Pas ná het invallen van vorst, over het algemeen vanaf half tot eind november, komt de trek weer op gang (Camphuysen & Van Dijk 1983, Van Gasten 1984, Lensink & Kwak 1985). Wanneer het weer zacht blijft, is er geen sterke wegtrek uit Nederland te verwachten in november. De geconstateerde verschillen tussen 1993 en 1994 zijn hoofdzakelijk toe te schrijven aan het invallen van de vorst rond half november 1993. Dit wordt bevestigd door waarnemingen uit november 1993. Tellingen uit 1993 van gebieden in Noord-Holland direct voor en tijdens de vorstperiode toonden een afname aan van Kievit (89%), Goudplevier (71%) en Wulp (14%) (Gerritsen 1994). In de Lopikerwaard nam het procentuele aandeel overtrekkende Kieviten toe van 10 tot 100% van alle waargenomen Kieviten in de periode 19 tot en met 22 november (Boele 1993). Op grond van de resultaten van de tellingen van pleisterende vogels in Utrecht in november 1993 en 1994 lijken vooral de Kievit en in mindere mate de Goudplevier en het minst de Wulp te reageren op de inval van een vroegtijdige vorstperiode. De genoemde cijfers van wegtrekkende vogels in Noord-Holland bevestigen dit beeld. Pleisterende Kieviten waren in Utrecht in het koude jaar in een veel kleiner aantal aanwezig, maar ze kwamen verspreid voor in kleine groepen. Tijdens zacht weer verbleven de Kieviten in grote groepen in een relatief beperkt aantal gebieden. In veel graslandpolders in het westen van de provincie zaten in 1994 geen Kieviten.

Wulpen zijn het minst vorstgevoelig en trekken alleen bij aanhoudende koude weersomstandigheden met strenge vorst.

Foto: Gerard de Hoog.

De Goudplevieren verlaten de traditionele voedselgebieden bij langdurige koudeperiodes.
Foto: Frits van Daalen.

Dergelijke polders blijken plotseling toch een functie voor deze soort te krijgen wanneer de kou invalt.

Goudplevieren waren eveneens schaarser in de vorstrijke maand maar de verspreiding en groeps grootte waren niet opvallend anders. Bij de Wulp waren de aantallen in de zachte novembermaand niet sterk afwijkend van die in de koude novembermaand. Presentie en groeps grootte verschilden eveneens weinig.

Het is vooralsnog onduidelijk hoe de geconstateerde patronen zich in de Utrechtse graslanden verder ontwikkelen bij aanhoudende kou of bij een terugkerend zacht weertype. Bij aanhoudende kou zullen Kieviten Nederland grotendeels verlaten (Groot et al 1994) en Goudplevier en Wulp zullen eveneens in aantal afnemen. Het is echter opmerkelijk dat Kieviten zich direct na de inval van vorst verspreiden over een veel groter gebied. De voedselbeschikbaarheid neemt bij vorst vermoedelijk af waardoor het aantal Kieviten per oppervlakte-eenheid moet dalen om voldoende voedsel te verkrijgen. Gebieden die eerder niet werden gebruikt, kunnen bij vorst plotseling wel als foerageergebied dienen. Dit deed het vermoeden ontstaan dat deze gebieden qua voedsel al geschikt waren tijdens zacht weer maar dat Kieviten om andere redenen er de voorkeur aan geven om zich in grote groepen te concentreren in minder gebieden. Wellicht spelen rust en het ontwijken van predatie hierin een

rol. Het veelvuldig rondvliegen van Kieviten tijdens zacht weer wijst er waarschijnlijk op dat er voldoende voedsel aanwezig is. Het is echter ook mogelijk dat de groepen steeds nieuwe gebieden inspecteren. Een andere mogelijkheid is dat Kieviten bij vorst over moeten schakelen naar ander voedsel, dat in veel lagere dichtheden beschikbaar is, maar in meer gebieden is te vinden.

Het feit dat bij Goudplevieren en Wulpen minder effecten als gevolg van het invallen van de vorst werden geconstateerd, kan te maken hebben met de absoluut lagere aantallen van beide soorten. Wellicht is de voedselbeschikbaarheid minder beperkend in gebieden waar deze soorten werden aangetroffen. Goudplevieren foerageren op de zelfde manier als Kieviten (oogjagers) en zouden de zelfde problemen ten aanzien van de bereikbaarheid van prooi moeten ondervinden. Wulpen kunnen mogelijk onder de zelfde omstandigheden nog aan prooi komen door een andere foerageertechniek (langere snavels).

Dankwoord

De tellingen werden in beide jaren in een kort tijdsbestek georganiseerd. Dit kon dank zij de inzet van een aantal regionale coördinatoren, die ik daarvoor wil bedanken: A. Boele, W. Klein, W.J. Hoeffnagel en D.A. Jonkers. Daarnaast worden uiteraard alle tellers bedankt voor hun inzet. Sjoerd Dirksen wordt bedankt voor zijn zinvolle suggesties bij een eerdere versie van dit artikel.

■ Jan van der Winden, Leidsekade 118 bis, 3531 HD Utrecht, (030) 293 65 65.

LITTERATUUR:

- Boele, A. (1993): Resultaten Vogeltelling 19-21 november 1993 Lopikerwaard, omgeving De Meern en Schalkwijk. Rapport in eigen beheer.
- Camphuysen, C.J. & J. van Dijk (1983): Zee- en kustvogels langs de Nederlandse kust, 1974-79. Limosa 56 (3): 81-230.
- Cramp, S. & K.E.L. Simmons (red.) (1983): Handbook of the birds of Europe, the Middle East and North Africa. The birds of the Western Palaearctic, Volume 3 - Waders to Gulls. Oxford University Press, Oxford, London-New York.
- Gasteren, H. van (1984): Najaarstrek in het jaar 1983 bij de Nek & uitwerkingstechnieken voor het bewerken van telresultaten (een vervolg). Rapport 127 bladzijden. Hoorn.
- Gerritsen, G.J. (1994): Aantallen steltlopers in het Nederlandse binnenland in november 1993. Het Vogeljaar 42 (4): 168-171.
- Groot, H., W. Hagemeljer & T. Verstraal (1994): Punt Transect Tellingen in seizoen 1992/93 in Nederland. Sovon-monitoringrapport 1994/04. Sovon, Beek-Ubbergen.
- Lensink, R. & R. Kwak (1985): Vogeltrek over Arnhem in 1983 met een samenvatting over de periode 1981-83 en methodieken voor het bewerken van telmateriaal. Deel 2, soortbeschrijvingen. Rapport 64 bladzijden. Arnhem.
- Sovon, (1987): Atlas van de Nederlandse Vogels. Jellema Druk B.V., Almelo.
- Winden, J. van der (1994): Verslag steltloperstellingen Utrecht november 1993. De Kruisbek 37 (3): 28-36.
- Winden, J. van der (1996): Verslag van de steltloperstellingen in Utrecht in november 1994. De Kruisbek 39 (2): 1-7.